

Fil.ü.f.d. ƏFƏNDİYEVƏ GÜNAY XALİD QIZI
Azərbaycan,
Bakı Odlar Yurdu Universitetinin Dillər kafedrasının dosenti
ORC-ID No:0009-0006-6619-3011

TƏRCÜMƏDƏ EKVİVALENTLİK VƏ TRANSFORMASIYA

Xülasə

“Qanadlı ifadələr”də hər bir xalqın həyat təcrübəsi, tarixi, adət və ənənələri, mentaliteti yığcam, lakonik, bədii, obrazlı şəkildə öz əksini tapır. Zamanın sınağından çıxan, nəsildən-nəslə ən qiymətli yadigar kimi keçən “qanadlı ifadələr” öz kommunikativ-ifadə zənginliklərini saxlamışdır.

V.Skottun əsərlərində işlənmiş *qanadlı ifadələr* milli mədəniyyətin xüsusiyyətlərini özlərində ehtiva etdikləri üçün onların həm məzmun, həm də pragmatik tərəfinin tərcümədə əks etdirilməsi zamanı tərcümə olunan dildə çətinliklər meydana çıxır. Buna görə də orijinal mətnin bədii tərcümədə adekvatlığının təmin olunması kifayət qədər aktualdır.

Açar sözlər: V.Skot, qanadlı ifadələr, poetik sözlər, tərcümə, frazeologiya.

Ph.D. in Philology Efendiyeva Gunay Khalid

Equivalence and transformation in translation

Summary

Winged expressions" reflect the life experience, history, customs and traditions, mentality of each nation in a concise, laconic, artistic and figurative way. "Winged expressions", which have stood the test of time and are handed down from generation to generation as the most precious heirlooms, have retained their communicative and expressive richness.

Since the winged expressions used in V. Scott's works contain the characteristics of national culture, difficulties arise in the translated language when both their content and pragmatic aspects are reflected in the translation. Therefore, it is very important to ensure the adequacy of the original text in literary translation.

Keywords: V.Scott, winged expressions, poetic words, translation, phraseology.

Кандидат филологических наук Эфендиева Гюнай Халид

Эквивалентность и трансформация при переводе

Резюме

«Крылатые выражения» отражают жизненный опыт, историю, обычаи и традиции, менталитет каждого народа в сжатой, лаконичной, художественно-образной форме. «Крылатые выражения», выдержавшие испытание временем и передающиеся из поколения в поколение как самые драгоценные реликвии,

сохранили свою коммуникативную и экспрессивную насыщенность.

Поскольку крылатые выражения, используемые в произведениях В. Скотта, содержат особенности национальной культуры, в переводном языке возникают трудности при отражении в переводе как их содержательной, так и прагматической стороны. Поэтому очень важно обеспечить адекватность исходного текста при художественном переводе.

Ключевые слова: В. Скотт, крылатые выражения, поэтические слова, перевод, фразеология.

XVIII əsrdə daha çox dəbdə olan kiçik həcmli nəsr əsərlər, tətbiqi xarakterli fəlsəfə miniatürləri, məşhur insanların müdrik kəlamları və fikirləri kimi qəbul olunur. Məzmunun tamlığı onlara mətn statusu qazandırır, onların toplanması və nəşri insanlar üçün informasiya mənbəyi olduğunu göstərir. Atalar sözlərinin bəzi komponentlərinin ixtisar edilməsinə baxmayaraq, onlar həmişə cütlərkibli cümlə kimi tərtib olunur.

Kiçik həcmli mətnlərin informasiya mənbəyi müəllif (məsəllər, qanadlı sözlər) və ya xalqdır (atalar sözü). Mətnlə tanış olduqda verilən məlumatın obyektivliyini qəbul edirik. Çatdırılan informasiyanın koqnitiv mahiyyəti iki cür müəyyənləşir: 1) mətnin mənbəyi və onun resipiyenti üçün ümumi mötəbər baza olan şəraitə uyğun kontekstlə; 2) hər bir insanın həyat təcrübəsinə görə təqdim olunan informasiyanın dəqiqliyini qəbul etməsi ilə.

Söz sənətkarları atalar sözlərinə müvafiq gələn səciyyəvi, tipikləşmiş ifadələr yaradırlar və bu zaman xüsusilə onların (atalar sözlərinin) struktur-semantik xüsusiyyətlərinə əsaslanırlar. Üslubiyyatda bu hadisə sentensiya adlanır və həmin ifadələr daxili ritmi, ahəngdarlığı və yığcamlığı ilə fərqlənir. Burada az sözlə geniş, dərin fikir ifadə olunur.

İngilis dilinin frazeoloji ifadələrini araşdırarkən məlum olur ki, bir qrup rəvayətlər frazeologiyanın zənginləşməsində mənbə kimi iştirak etmişdir. Bu baxımdan *“dance attendance on”* – *“qulluq göstərmək”*, *“yaltaqlıq etmək”* (qədim Britaniyada gəlin toy mərasimlərində onu dəvət edən hər kəslə oynamalı idi); *“cut off with a shilling”* – *“varislikdən məhrum etmək”* (varislikdən məhrum olunmuş şəxsə yalnız bir şilling məbləğində pul ayırırdılar ki, səhvən onun unudulduğu deyilməsin). Bunlar rəvayətlərdən alınaraq ya olduğu kimi, ya da bəzi dəyişikliklə dilimizin frazeoloji sisteminə daxil edilmişdir.

Tərcümədə ekvivalentlik dedikdə adekvatlıq, uyğunluq, bərabər valentliyə malik olmaq nəzərdə tutulur. Tərcümədə ekvivalent, hərfi və sərbəst tərcümə terminlərinə tez-tez rast gəlinir və hər birinin öz yeri var.

Məlumdur ki, tərcümə vasitəsilə dilə yalnız yeni sözlər, yeni istilah və tərkiblər deyil, yeni ifadələr, təriflər, cümlə quruluşu formaları da daxil olur. Bu, təbii bir haldır və bütün dillər kimi Azərbaycan ədəbi dilinə də öz təsirini göstərmişdir.

Canlı xalq danışığı dili milli-etnik frazeologiyanın əsas mənbəyidir. (Bəylə

bostan əkənin tağı belində bitər, Yüyürək at özünə qamçı vurdurmaz, İlanın ağına da qarasına da lənət, Ağsız başın əziyyətini ayaqlar çəkər, Əllər mərd olar gözlər namərd, Qozbeli qəbir düzəldər, Çox var dövlət haramsız, çox danışmaq da yalansız olmaz.)

V.Skott bunu Spenserin “Feirrie Queene” (I,vii,3), Spenser isə Çoserin “Troilus and Criseyde” (iv,439) əsərindən götürmüşdür. İfadə geniş yayılmışdır və “təmiz insanı günahlandırmaq”, “qara yaxmaq” mənasında işlənir. Dilimizdə *adını kirlətmək, ləkə yaxmaq* kimi ifadələrdə olduqca işləkdir.

“*A bundle of myrrh, and a cluster camphire*” [2, p.154] – “*Bir dəstə atirli mirra, bir salxım rayihəli buxur*” [1, s.140]. Solomonun nəğməsindən götürülmüş bənzətmə.

“*Kept his eyes riveted on the Saxon beauty*” [2, p.59] – “*Gözlərini bu Sakson gözəlindən çəkmirdi*” [1, s.45]; “*Daughter, ...thou hast harpe upon another string of sorrow*” [2, p.126]. – “*Qızım arfanın simlərinə toxunantək sən də mənim yaralı yerimə bir də toxundun*” [1, s.11]. “Harped” – “arfada çalmaq” kimi göstərilir.

“*Arrayedin Lincoln-green*” [2, p.91] – “*əynində yaşıl mahud paltar*” [1, s.79]. Bu yaşıl rəngli paltarlar Robin Hud və onun dəstəsində olan adamların geyimi idi və Çoserin, eləcə də Çosef Ritsonun “Robin Hud” əsərlərindən (İ,I -80) götürülmüşdür.

“*Quaffing the blood-red wine around their monarch*” [2, p.226] – “*Kralın başına yığışıb qan kimi qırmızı şərab içirmişlər*” [1, s.211]. “Ministrelsy of the Scottish Border” (I,i) əsərində Ser Patrikin Balladasında işlənmişdir.

Poetik sözlərin ingiliscədən Azərbaycan dilinə tərcümə yollarını dəqiqləşdirdikdə onların aşağıdakı xüsusiyyətlərini nəzərə almalıyıq: 1. Poetik ənənə bir sıra arxaik söz və formaları özündə yaşadır; 2. Heç də bütün ingilis poeziyası “poetizmlərdən” istifadə etmir; 3. Poetik sözlər satirik funksiya daşıya bilər; 4. Poetik söz və söz birləşmələri ilə terminlər arasındakı oxşarlıq ondan ibarətdir ki, xüsusi ədəbi dil qatının hər iki söz qrupu çoxmənalılığa meyil etmir; 5. Daimi istifadə nəticəsində poetizm bayağılaşır; 6. Poetik sözlərdən istifadə heç də poeziya mühiti yaratmır; bu, əsl incəsənəti əvəz edir; 7. Poetik sözlər yaratmağın ən geniş yayılmış üsulu –mürəkkəb sözlərdir; 8. Sözlərin qısaldılmış forması yeni poetik sözlər yaradır; bəzən əks proses baş verir; 9. Poetik söz və ifadələr mətni yalnız məhdud oxucu qrupu üçün anlaşıqlıdır; 10. Sözlərin qəribə birləşmələrdə işlənməsi də poetizm yaradır.

Şeir sənətinin qayəsi, söz sənətkarının məramı, bədii zövqü, yaradıcılıq istedadı və ən nəhayət, onun hiss və duyğuları şeirin bədii kəşf ləyaqətinə qalxmasını reallaşdırır. Tərcümənin dominant fikrini əsas götürərək, lüğəvi mənası olmayan frazeoloji ifadələrin tərcüməsi mətnin janrından asılı olaraq yerinə yetirilir. Onların transformasiyasında kontekstin rolu böyükdür, kontekst okkazional (təsadüfi) – situativ ekvivalent üçün şərait yaradır. Bu, o deməkdir ki, eyni frazeoloji ifadə kontekstdən asılı olaraq tərcümə edilir. Şeir tərcüməsi mətn səviyyəsində aparılan tərcümə olduğundan burada konkret prinsiplər irəli sürmək o qədər də düzgün deyil.

Qeydlərdən aydın olur ki, ingilis dilindəki poetik sözlərin tərcüməsində müəyyən məna çalarları şeirin müxtəlif məqamlarında verilmişdir. Beləliklə, şeir tərcüməsi, ümumiyyətlə, sərbəst tərcümə növünə aid edilə bilər.

Üslubi ifadələr assimilyasiya olunmayan alınma sözlərdir və orijinalda olduğu kimi işlənir. İngilis ədəbiyyatında alınma sözlər üslubi effekt yaratmaq üçün çox işlənir. Əgər bu belədirsə, onda tərcümədə də onların işlənməsi mümkündür. Eyni zamanda, yadda saxlamaq lazımdır ki, Azərbaycan dilində işlənən alınma sözlər ingilis dilində işlənmir və əksinə, ingilis oxucusuna məlum olan alınma sözlər Azərbaycan mətnlərində istifadə olunmur. Deməli, tərcüməçinin ehtiyatında assimilyasiyaya uğramamış öz alınma sözləri olmalıdır və imkan olduqda onları tərcümə mətnində işlətməlidir. Tərcümə (və ya kalka) mənbədəki fikrin, orijinalın ruhunun gözəlliyini qorumaq məqsədi güdür.

Bədii əsərin dili axıcı və cəlbedici, estetik cəhətdən yüksək keyfiyyətə malik olmalıdır. Əsrlərdən bəri müxtəlif estetik-ekspressiv priyomlardan yazıçılar və şairlər bədii əsərlərində istifadə etmişlər. Bunlardan biri də cinas və ya söz oyunlarıdır. Cinas dilin lüğət tərkibində olan sözlərdən müxtəlif üsullarla yaranır. Bunların bir qismi sözün çoxmənalılığından, başqa bir qrupu isə omonim və ona oxşar üslubi vasitə ilə yaranır. Burada işlənən Qİ satirik funksiya daşıyır və komik effekt yaradır. Tərcümədə bu problem çox vaxt mübahisəyə səbəb olur, çünki eyni bir dildə səslənən sözlər başqa dildə tamamilə fərqli tələffüz edilir, lakin mənanı dərk etmək üçün izahlara ehtiyac vardır.

Beləliklə, tərcüməni dillər arasındakı transformasiya adlandırmaq olar. Tərcümədə transformasiya dedikdə, biz müxtəlif dillərin bir-birinə real münasibətini nəzərdə tuturuq.

Başqa millətlərin mədəni həyatının mahiyyətinə varmaq üçün tərcüməçi sənətkarın yaradıcılığı ilə yanaşı, elmi yaradıcılığa da diqqət yetirməli olur. XX əsrin ortalarından başlayaraq elmin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri olan sistemli təhlil prinsipi hökm sürməyə başladı və bir çox nəzəri araşdırmalarda tərcüməyə də məhz bu baxımdan yanaşıldı. Bu gün də sistemli yanaşmanın metodoloji prinsiplərinin praktiki olaraq elmi fəaliyyətin bütün sahələrində yayılması elmi dərkətmənin özünün obyektiv tələbatından irəli gəlir.

Təsirli, obrazlı, tərbiyəvi söz xalq arasında sürətlə yayılır, dillər əzbəri olur, atalar sözü səciyyəsi kəsb edir. Əslində elə hər bir atalar sözü bir atanın, babanın, şairin-filosofun yaradıcılıq məhsuludur. Ümumiləşmiş aforistik ifadələr V. Skottun əsərlərində xüsusi yer tutur. Müxtəlif mənşəli və funksiyalı kiçik həcmli mətnlər tərcümə zamanı eyni yanaşmanı tələb edir. Biz bu mətnləri müstəqil, xüsusi tip kimi diqqətə cəlb etməyimizlə onların məna və forma baxımından birliyini və xüsusi müstəqil kommunikativ vəzifə yerinə yetirdiyini nəzərə almışıq.

Dünya, ətraf aləm haqqında ümumiləşmiş formada, həyat təcrübəsinə əsaslanan məlumatların verilməsi (zərbi-məsəlləri və atalar sözləri) və ya bədii tərtibatda mətnin məzmunu haqqında ümumiləşmiş qısa formada verilən məlumat (başlıqlar) koqnitiv, emosional və estetik informasiyanı kompleks şəkildə çatdırır və

qapalı struktura malikdir. Bunlardan daha böyük həcmli mətn aforizmdir. Aforizm süjetli və bir neçə ifadədən ibarət, bir ifadədə subyekt və predikat olmaqla fikir bildirmək və ya adlıq cümləsi formasında söz birləşməsi ola bilər.

XVIII əsrdə daha çox dəbdə olan kiçik həcmli nəsr əsərlər, tətbiqi xarakterli fəlsəfə miniatürləri, məşhur insanların müdrik kəlamları və fikirləri kimi qəbul olunur. Məzmunun tamlığı onlara mətn statusu qazandırır, onların toplanması və nəşri insanlar üçün informasiya mənbəyi olduğunu göstərir. Atalar sözlərinin bəzi komponentlərinin ixtisar edilməsinə baxmayaraq, onlar həmişə cütlərkibli cümlə kimi tərtib olunur.

Aparılan tədqiqatın nəticəsi olaraq, aşağıdakı müddəaları ümumiləşdirmək olar:

- ingilis dilində “qanadlı ifadələr”in nitqdə işlədilməsi və mətndəki mövqeyinin elmi-nəzəri səciyyəsi müəyyən edilir;

- mənbə mətnin hədəf mətnə adekvatlığının müəyyənləşdirilməsi hər iki mətndə işlədilmiş üslubi fiqur və ekspressiv vasitələrin fərqli səciyyəindən çıxış etməklə təyin olunur;

- “qanadlı ifadələr”in mənbəyinin dəqiqləşməsi tərcümənin adekvatlığını təmin edən faktorlardandır;

- müxtəlif sistemli dillərdə “qanadlı ifadələr”də bu və ya digər semantik ümumilik istisna olunmur;

- çoxsaylı bədii priyomlarla yanaşı, “qanadlı ifadələr”in işlənməsi ədibin fərdi üslubunun göstəricisi kimi çıxış edir;

- üslubi fiqur kimi və personaj nitqinin səciyyələndirilməsi üçün istifadə olunmuş “qanadlı ifadələr”in tədqiqi və təhlili yolu ilə ədibin əsərlərinin sintaksisi, ritm və melodikası, obrazlılığı müəyyənləşdirilir.

- V. Skottun əsərlərində obrazlılığı təmin etmək üçün işlənmiş qanadlı ifadələr yeni məcazi məna yaratmaqla semantik dairəni genişləndirir;

- tərcümə prosesində qanadlı ifadələrin semantikasındakı ümumilik istisna olunmur;

- qanadlı ifadələrin tam adekvat tərcüməsini əldə etmək üçün onların mənbə və müəlliflərinin aşkar olunması transformasiyanı asanlaşdırır;

- qanadlı ifadələrin V. Skottun əsərlərində işlənməsi onun üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir;

- variativlik həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərinin əksər qanadlı ifadələri üçün səciyyəvidir.

Beləliklə, “Qanadlı ifadələrin” tədqiqi dilçiliyin antropologiya, mədəniyyət tarixi, sosiologiya, psixologiya, fəlsəfə, habelə bir sıra başqa sahələrlə əlaqələndirilməsinə imkan yaradır. Tərcümə zamanı ən çox problem yaradan məhz frazeoloji dil faktlarıdır. Tərcümədə dil vahidləri içərisində qanadlı ifadələr xüsusi yer tutur. Bunun da əsasında o dayanır ki, qanadlı ifadələr hər bir xalqın etnopsixologiyası ilə birbaşa bağlıdır və etalon rolunu oynayır.

Ədəbiyyat

1. Skott, Valter. Ayvənhəu [roman] / V.Scott. – Tərcümə edən Q.Bayramov. – Bakı: Şərq-East, – 2013. – 520 s.
2. Sir Walter Scott. Ivanhoe. Oxford World's Classics / W.Scott. – Oxford: Oxford University Press, – 2008. – 582 p.
3. The New Oxford dictionary: / Oxford, New York: Oxford Dictionary Press, – 1998. – 2176 p.
4. The New Shorter Oxford Dictionary: [in 2 volumes]. – Oxford: Oxford University press, – 1993

Rəyçi: fil.ü.f.d.dosent Gülçöhrə Əliyeva